

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Налуцишин В. В., Налуцишин В. В.

Статтю присвячено аналізу визначення та нормативного закріплення однієї з ключових категорій кримінального права – «суб'єкт злочинного посягання» за законодавством України та держав континентальної Європи. З цією метою досліджено норми європейського кримінального законодавства, що закріплюють поняття суб'єкта злочинного посягання чи окремі його ознаки. Встановлено, що правова характеристика такої категорії включає у себе низку обов'язкових ознак, склад яких відрізняється в різних державах континентальної Європи. З'ясовано, що за кримінальним правом європейських держав суб'єктами злочинного діяння і кримінальної відповідальності можуть бути і фізичні, і юридичні особи.

Визначено, що досягнення віку кримінальної відповідальності і осудність особи, яка вчинила злочинне посягання, є необхідними передумовами для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності в усіх досліджених європейських державах. Аналіз кримінального законодавства європейських держав засвідчив, що з питання встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності відсутня єдність. У різних державах цей вік становить від 12 до 18 років.

Констатовано, що в кримінальному законодавстві досліджених держав визначилися два підходи до встановлення віку кримінальної відповідальності – єдиний і диференційований. У законодавстві європейських держав осудність суб'єкта злочинного посягання презюмується. У більшості держав континентальної Європи осудність термінологічно прирівняна до відповідальності (responsibility) і передбачає здоровий психічний стан особи, яка вчинила злочин, а також відсутність будь-яких інших обставин, що виключають можливість притягнення такої особи до кримінальної відповідальності. За законодавством більшості європейських держав (Бельгії, Польщі, Франції, Угорщини, Данії, Голландії, Португалії, Румунії, Люксембургу, Словенії, Фінляндії та інших) юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність.

Ключові слова: кримінальне законодавство, європейські держави, суб'єкт злочинного посягання, фізична особа, вік, осудність, юридична особа, кримінальна відповідальність.

Nalutsyshyn V. V., Nalutsyshyn V. V. The subject of criminal encroachment: the European experience

The article is devoted to the analysis of the definition and normative consolidation of one of the key categories of criminal law “the subject of a criminal offense” under the legislation of Ukraine and the countries of continental Europe. For this purpose, the norms of European criminal legislation, which establish the concept of the subject of a criminal offense or its individual characteristics, have been studied. It was established that the legal characteristics of this category include a number of mandatory features, the composition of which differs in different states of continental Europe. It has been found that according to the criminal law of European states, the subjects of a criminal act and criminal responsibility can be both physical and legal entities.

It was determined that reaching the age of criminal responsibility and the sanity of a person who committed a criminal offense are necessary prerequisites for bringing such a person to criminal responsibility in all the studied European states. An analysis of the criminal legislation of European states has shown that there is no unity on the issue of establishing the minimum age of criminal responsibility. In different countries, this age ranges from 12 to 18 years.

It was established that two approaches to establishing the age of criminal responsibility were defined in the criminal legislation of the studied states – unified and differentiated. In the legislation of European countries, the sanity of the subject of a criminal offense is presumed. In most countries of continental Europe, sanity is terminologically equated with responsibility and implies a healthy mental state of the person who committed the crime, as well as the absence of any other circumstances that exclude the possibility of bringing such a person to criminal responsibility. According to the legislation of most European countries (Belgium, Poland, France, Hungary, Denmark, Holland, Portugal, Romania, Luxembourg, Slovenia, Finland and others), legal entities can be criminally liable.

Key words: criminal legislation, European states, subject of criminal offense, natural person, age, sanity, legal entity, criminal liability.

Постановка проблеми та її актуальність. Вивчення законодавства зарубіжних держав з позиції порівняльного правознавства завжди

вважалося одним з необхідних напрямів у роботі із вдосконалення національного законодавства. В рамках розвитку кримінального права звернення до базових категорій видається найбільш пріоритетним, оскільки дозволяє з'ясувати ставлення до них законодавця тієї чи іншої країни, залученої в міжнародні відносини і вимушеної погоджувати своє внутрішнє право з правом іноземних держав.

Вивчення суб'єкта кримінального правопорушення у вітчизняному та європейському кримінальному законодавстві нині актуальне у зв'язку з тим, що це поняття неоднозначне, дискусійне та зазнає постійних змін, а також тим, що Україною вибрано курс на євроінтеграцію і на глобалізацію законодавства, у тому числі й кримінального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут суб'єкта кримінального правопорушення (злочину) у вітчизняному кримінальному праві завжди перебував у центрі уваги юристів. Питанням, пов'язаним з дослідженням суб'єкта кримінального правопорушення (злочину), присвячено чимало праць, серед яких можна назвати праці таких учених: П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, В.М. Бурдіна, С.Б. Гавриша, В.О. Гацелюка, О.А. Герцензона, В.О. Глушкова, О.О. Дудорова, О.М. Костенка, В.А. Клименка, Н.Ф. Кузнєцова, М.Й. Коржанського, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, А.А. Музики, А.С. Никифорова, В.С. Орлова, В.Г. Павлова, А.А. Піонтковського, В.В. Сташиса, М.С. Таганцева, В.Я. Тація, А.Н. Трайніна, М.Д. Шаргородського та інших.

Низка науковців (Р.В. Вереша, В.К. Грищук, А.В. Ландіна, О.Ф. Пасєка, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко), займаючись питаннями порівняльного правознавства в галузі кримінального права, досліджували різні аспекти інституту суб'єкта кримінального правопорушення (злочину) в кримінальному праві зарубіжних країн і їх співвідношення з українським кримінальним правом [1; 2; 3; 4].

Разом із тим окремо питання законодавчого визначення суб'єкта кримінального правопорушення (злочину) у кримінальному законодавстві європейських держав не вивчалось.

У зарубіжних країнах вивченню окремих характеристик осіб, які вчиняють злочинні посягання, приділяли увагу такі автори, як: Ф. Бельгуль, Х. Вайхофен, Д. Голштейн, А.М. Дершовіц, Г.-Х. Йешек, К.С. Кенії, Т. Крофтс, В.Р. Лафейв, Д. Мейхер, Д. Ормерод, Ж. Прадель, А. Рену, А.А. Робінсон, С.К. Сеферіно, О.В. Скотт, Р.Д. Шварц, Д.В. Елліот і інші.

Усе це свідчить про неабиякий інтерес до питання суб'єкта кримінального правопорушення

(злочину), визначення його ознак у континентальній правовій сім'ї.

Метою цієї статті є співставлення положень вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства щодо визначення поняття суб'єкта кримінального правопорушення (злочину) за умови його наявності у кримінальному законодавстві європейських держав.

Виклад основного матеріалу. Проблема визначення ознак суб'єкта кримінального правопорушення (злочину) є однією з найскладніших у кримінальному праві будь-якої країни. Зважаючи на її багатогранність, до подібних досліджень традиційно залучаються не лише юристи, а й представники інших наукових напрямів: психологи, педагоги, соціологи.

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність [5]. Тобто суб'єкт кримінального правопорушення характеризується трьома обов'язковими ознаками: а) фізична особа; б) осудна особа; в) особа, що досягла відповідного віку. Сукупність таких ознак суб'єкта є обов'язковою для всіх кримінальних правопорушень (складів кримінальних правопорушень), передбачених в Особливій частині КК.

Відповідно до Указу Президента України № 584/2019 від 07.08.2019 було утворено Комісію з питань правової реформи, основним завданням якої є сприяння подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини і громадянина з урахуванням міжнародних зобов'язань України. Робочою групою з питань розвитку кримінального права, яка є частиною цієї Комісії, розробляється проєкт нового Кримінального кодексу України. Відповідно до ст. 2.3.1. «Поняття та види суб'єкта кримінального правопорушення» цього проєкту суб'єктом кримінального правопорушення є осудна фізична особа – людина, яка після досягнення віку, визначеного цим Кодексом, вчинила кримінальне правопорушення: 1) безпосередньо, 2) у співучасті з іншою особою або 3) з використанням іншої особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності [6].

Щодо регламентації поняття суб'єкта злочинного посягання на законодавчому рівні у кримінальному законодавстві європейських держав, то варто зазначити таке.

Кримінальне законодавство європейських держав свідчить єдність у розумінні суб'єкта злочин-

ного посягання – це фізична особа, яка вчинила злочинне діяння, наділена певними ознаками і здатна через це нести кримінальну відповідальність. У кримінальному законодавстві держав континентальної Європи зазвичай відсутні норми про основні ознаки суб'єкта злочинного посягання. Це пояснюється тим, що такі ознаки нерідко розглядаються як необхідні умови винності особи або її осудності. Вік кримінальної відповідальності в законодавстві цих країн встановлюється по-різному. Описуючи ознаки фізичної особи, що виступає як суб'єкт злочинного діяння, законодавці виділили два основні критерії, яким така фізична особа повинна відповідати: вік та осудність.

Ми дослідили норми кримінальних кодексів деяких європейських держав, що визначають, з якого віку може (або до якого віку не може) наставати кримінальна відповідальність.

Мінімальний вік фізичної особи, що підлягає кримінальній відповідальності, коливається від 12 до 18 років: у КК Нідерландів [7] закріплено, що кримінальна відповідальність настає з 12 років; за КК Франції фізичні особи несуть кримінальну відповідальність після досягнення віку 13 років [8]; у КК Австрії [9], Болгарії [10], Італії [11], ФРН [12], Чехії [13], Словаччини [14] мінімальний вік кримінальної відповідальності встановлюється у 14 років; КК Данії [15] і Швеції [16] встановлюють мінімальний вік суб'єкта злочинного діяння у 15 років; іспанський законодавець встановлює, що особи, які не досягли вісімнадцяти років, не підлягають кримінальній відповідальності за КК Іспанії [17].

Кримінальний кодекс *Республіки Польща* не містить дефініції «суб'єкт злочину», тому ознаки такого суб'єкта виводяться вченими на основі системного аналізу положень кримінального законодавства. Так, згідно зі ст. 1 КК Польщі кримінальній відповідальності підлягає фізична особа, яка вчинила діяння, заборонене під загрозою покарання кримінальним законом, який діяв під час його скоєння. Стаття 10 КК Польщі передбачає настання кримінальної відповідальності лише після досягнення встановленого віку (17 років) (§ 1). Неповнолітній, який після досягнення 15 років вчинив заборонені діяння, такі як: посягання на життя президента Республіки Польща (ст. 134); вбивство (ст. 148); заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю (ст. 156); підпал або вибух, що загрожують життю, здоров'ю або майну людей (ст. 163); захоплення водного або повітряного судна (ст. 166); дії, що призвели до катастрофи сухопутного, водного або повітряного

транспорту (ст. 173); зґвалтування (ст. 197); захоплення заручників (ст. 252); розбій (ст. 280), підлягає кримінальній відповідальності (§ 2). Однак у цих випадках винному покарання не може перевищувати двох третин верхньої межі покарання, передбаченого законом за скоєний винним злочин. Крім цього, з урахуванням неповнолітнього віку винних суд вправі вдатися до надзвичайного пом'якшення покарання. Згідно з § 4 ст. 10 КК, до винного, який вчинив злочин після досягнення 17 років, але до настання 18 років, суд замість покарання застосовує виховні заходи, лікування або виправні міри для неповнолітніх, якщо обставини справи і ступінь розвитку винного, його особисті характеристики та інші умови це дозволяють [18]. Кримінальний кодекс Польщі не оперує і не вживає термін «неосудність». Однак у гл. III «Звільнення від кримінальної відповідальності» у ст. 31 розкриває зміст цього поняття і досить докладно описує медичний і юридичний критерії. Зокрема, § 1 ст. 31 вказує: «Не вчиняє злочину той, хто через психічну хворобу, розумову відсталість або інше порушення психічної діяльності не може в момент вчинення діяння розуміти значення або керувати своєю поведінкою». Крім цього, в § 2 цієї статті визначена обмежена осудність: «Якщо в момент вчинення злочину здатність розуміти значення діяння або керувати поведінкою була значним чином обмежена, суд може застосувати надзвичайне пом'якшення покарання» [18].

Згідно із Кримінальним кодексом *Французької Республіки*, суб'єктами кримінальної відповідальності є фізичні та юридичні особи. Водночас КК Франції не містить будь-яких спеціальних статей, присвячених поняттю суб'єкта злочинного посягання і його ознак. Вік кримінальної відповідальності залежить від віднесення суб'єкта до однієї з таких груп:

1) до 13 років – абсолютна невідповідальність, до таких осіб на підставі Ордонанса від 2 лютого 1945 р. № 45-174 «Про правопорушення неповнолітніх» можуть застосовуватися заходи безпеки (дача настанови, передача під нагляд батькам або опікунам, поміщення у спеціальні підліткові установи, встановлення режиму обмеженої свободи, поміщення під електронний нагляд, медико-психологічне обстеження і лікування, поміщення в приймальний центр або центр спостереження, передбачений спеціальний квазісудовий орган – суд для неповнолітніх);

2) від 13 до 16 років – спростовувана презумпція кримінальної невідповідальності (звинувачення має право спростувати таку презумпцію

доведенням специфічності ситуації, що розглядається). До таких осіб не можуть бути застосовані такі види покарань, як штафо-дні, видворення за межі Франції, позбавлення політичних, громадянських і сімейних прав. Стосовно них не застосовується режим постпенітенціарного нагляду (так званий період надійності). Види покарання, що мають кількісні характеристики, до таких осіб скорочуються вдвічі;

3) від 16 до 18 років – спростовувана презумпція відповідальності (захист може спростувати її посиленнями на нетиповість ситуації, що розглядається). У разі спростування такої презумпції винному призначаються «заходи перевиховання». Розмір покарання також скорочується, як і стосовно попередньої групи;

4) з 18 років – повна вікова відповідальність [19, с. 25-26].

У французькому кримінальному праві, крім досягнення віку кримінальної відповідальності, фізична особа повинна бути осудною, про що йдеться у ст. 122-1 КК Франції: «Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка в момент вчинення діяння була піддана будь-якому психічному або нервово-психічному розладу, який позбавляв її здатності усвідомлювати або контролювати свої дії» [6].

Нормативне поняття загального суб'єкта злочинного діяння в Кримінальному уложенні (кодексі) *Федеративної Республіки Німеччина* відсутнє. Більше того, §10 КК «Особливі положення щодо неповнолітніх та осіб молодого віку» відсилає до іншого закону. В цьому параграфі зазначається таке: «Дії цього закону поширюються на діяння, вчинені неповнолітніми та особами молодого віку в тому обсязі, в якому Законом про судочинство у справах неповнолітніх не передбачено інше» [12, с. 78]. У зв'язку з чим віковий початок кримінальної відповідальності міститься не в КК ФРН, а в Законі про судочинство у справах неповнолітніх і встановлюється з 14 років. Відповідно до положення, передбаченого у § 19 КК ФРН, неосудною вважається дитина, яка не досягла 14-літнього віку. Неповнолітні особи віком від 14 до 18 років є осудними на підставі § 3 Закону про судочинство у справах неповнолітніх, якщо залежно від рівня свого духовного і морального розвитку здатні усвідомлювати неправомірність діяння або діяти відповідно до усвідомлення неправомірності. Таким чином, вина неповнолітнього повинна бути спеціально встановлена суддею в кожному конкретному випадку. Загалом же у Законі про судочинство у справах неповнолітніх

вирізняються кілька вікових категорій правопорушників: від 14 до 16 років; від 16 до 18 років і від 18 років до 21 року (в теорії права остання група іменується «особи молодого віку»). Для всіх цих категорій осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, відповідальність настає диференційовано залежно від віку осіб, що його вчинили.

У ФРН, крім неосудності за віком, виділяється також і неосудність внаслідок психічних розладів: «Без вини діє той, хто, здійснюючи діяння внаслідок хворобливого психічного розладу, глибокого розладу свідомості або недоумства або іншого тяжкого психічного відхилення, не здатний усвідомлювати неправомірність діяння або діяти відповідно до цього усвідомлення» (§ 20 КК ФРН) і зменшена осудність: «Якщо здатність особи усвідомлювати неправомірність свого діяння або діяти відповідно до цього усвідомлення значно зменшена внаслідок хворобливого психічного розладу, глибокого розладу свідомості або недоумства або іншого тяжкого психічного відхилення, то покарання може бути пом'якшене ...» (§§ 21, 49 КК ФРН) [12, с. 87, 104-105].

Аналогічний німецькому підхід визначення ознак суб'єкта злочинного діяння знайшов своє відображення в законодавстві *Республіки Австрія*. Зокрема, в § 11 КК Австрії розкривається лише така ознака суб'єкта злочинного посягання, як неосудність: «Хто у разі вчинення діяння внаслідок психічної хвороби, недоумства, глибокого розладу свідомості або внаслідок іншого тяжкого психічного відхилення, рівноцінного одному з цих станів, не здатний усвідомлювати протиправність свого діяння або діяти з усвідомленням їх протиправності, той діє без вини» [9]. Також до стану неосудності прирівнюється стан повного сп'яніння, що виключає осудність (§ 287 КК Австрії). Щодо вікової ознаки суб'єкта КК розкриває її через поняття «малолітній». Так, у § 74 восьмого розділу «Пояснення термінів» малолітнім є той, хто ще не досяг 14-річного віку (ч.1); підлітком є той, хто досяг 14, але ще не досяг 19 років (ч. 2); неповнолітній – це особа віком до 19 років (ч. 3). Таким чином, можна констатувати, що суб'єктом злочину у кримінальній законодавства Австрії є особа, яка досягла 14 років.

Поза межами КК *Королівства Іспанія* також залишилися питання, що врегульовують положення щодо суб'єкта злочину. Зокрема, в Іспанії окремо від КК існує «Закон про кримінальну відповідальність неповнолітніх». Стаття 19 КК Іспанії лише вказує, що «Особа, які не досягли вісімнадцяти років, не підлягають кримінальній відпові-

дальності за цим Кодексом. Якщо особа, молодша зазначеного віку, вчиняє злочин, вона відповідатиме за законом про кримінальну відповідальність неповнолітніх» [17]. Цей Закон встановлює кримінальну відповідальність за всі злочини і проступки з 16 років, а за вчинення більш тяжких злочинів – з 14 років. Також закон для неповнолітніх встановлює багато інших заходів, які за певних умов замінюють реальне покарання (до таких він відносить виховні, наглядові, матеріальні та інші заходи).

Відповідно до ст. 20 гл. II «Про звільнення від кримінальної відповідальності» КК Іспанії, крім недосягнення віку кримінальної відповідальності, не підлягають кримінальній відповідальності:

1) той, хто під час вчинення кримінального діяння з причин якогось психічного відхилення або порушення не міг усвідомлювати протиправність скоєного їм діяння або керувати своїми діями. Тимчасовий психічний розлад не є підставою звільнення від покарання, якщо такий розлад був спровокований самим суб'єктом з наміром вчинити злочин або у випадках, коли він передбачав або повинен був передбачити можливість його вчинення;

2) той, хто під час скоєння злочину перебував у стані сильного алкогольного отруєння, під дією токсичних або одурманюючих наркотичних засобів, психотропних та інших речовин, і не мав наміру вчинити злочин або не передбачав і не повинен був передбачити можливість його вчинення, а також перебував під впливом синдрому абстиненції через залежність від вказаних речовин, що перешкоджало розумінню їм протиправності діяння або керуванню своїми діями;

3) той, хто з народження або з дитинства страждає психічними порушеннями, що супроводжуються нездатністю усвідомлювати дійсність;

4) той, хто діяв на захист власної особи або своїх прав, а також на захист особи або прав іншої людини, з дотриманням певних умов: 1) протиправний напад; 2) спосіб, використовуваний для припинення або запобігання злочину, повинен відповідати вимогам розумної необхідності; 3) відсутність провокації з боку того, хто захищається;

5) той, хто у ситуації необхідності для запобігання заподіяння шкоди собі або іншій особі, завдає шкоди правам іншої особи або порушує обов'язки, якщо це відповідає певним умовам: 1) якщо заподіяна шкода не більша шкоди, яка була відвернена; 2) якщо стан необхідності не був спровокований особою, яка заподіяла шкоду;

3) якщо професійний обов'язок особи, яка перебуває у стані необхідності, не є самопожертвою на захист чийось прав;

6) той, хто діяв у стані непереборного страху;

7) той, хто діяв, виконуючи обов'язок або законно здійснюючи своє право, професійні чи посадові обов'язки [17].

Незважаючи на те, що КК Іспанії дає досить точне і повне визначення неосудності, розкриваючи її через медичний і психологічний критерії, він також, як і КК Франції, не вживає поняття «неосудність».

Положення КК *Королівства Швеція* щодо ознак суб'єкта досить лаконічні: встановлено правило про притягнення особи до відповідальності в разі, якщо діяння було вчинене у стані добровільно викликаного сп'яніння, або якщо особа, яка вчинила злочин, іншим чином призвела себе у стан, за якого його свідомість тимчасово заморочилась (ст. 2). Мінімальний вік відповідальності – 15 років. До неповнолітніх (до 18 років) не застосовується покарання у вигляді позбавлення волі [16].

У § 15 КК *Королівства Данія* зазначається, що діяння, які вчинили діти, котрі не досягли віку 15 років, не є караними. Підстави неосудності визначаються в § 16 КК Данії (особи, які під час вчинення злочину були неосудні внаслідок душевної хвороби або станів, які повинні бути прирівняні до цього) [15].

Суб'єкт злочинного діяння у словацькому кримінальному праві є обов'язковим елементом складу злочинного посягання. КК *Словацької Республіки* термін «суб'єкт злочину» не використовує. Для його позначення у статтях словацького кримінального закону використовуються такі терміни, як: у статтях Загальної частини КК СР – «виконавець злочинного діяння», а щодо осіб, які вчинили діяння, передбачені Особливою частиною КК СР, але які не підлягають кримінальній відповідальності з огляду на вік або неосудності – «особа».

У КК СР прямо закріплені всі обов'язкові ознаки загального суб'єкта злочину: фізична особа (п. 2 § 19), вік (§ 22), осудність (§ 23). Так, згідно з § 22 КК СР:

1. Хто на момент скоєння діяння, яке містить ознаки злочину, не досяг віку чотирнадцяти років, не підлягає кримінальній відповідальності.

2. За злочинні діяння сексуального характеру (§ 201) не підлягає відповідальності особа, яка не досягла п'ятнадцяти років на час вчинення цього діяння.

Таким чином, загальний вік кримінальної відповідальності за КК СР – 14 років.

Відповідно до § 23 КК СР: «Хто через душевний розлад під час вчинення діяння, яке містить ознаки злочину, не міг усвідомлювати його протиправності або керувати своїми діями, не несе кримінальної відповідальності за це діяння, якщо цим законом не встановлено інше». Таким чином, наявність душевного розладу само по собі не є підставою, що виключає кримінальну відповідальність [14].

У КК *Італійської Республіки* надане визначення поняття суб'єкта злочину. Відповідно до ст.ст. 85, 97 КК Італії суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Кодекс передбачає повну осудність і зменшену осудність. За КК Італії неосудною є особа, яка в момент вчинення злочину: 1) страждала психічним захворюванням і в результаті цього перебувала у психічному стані, що виключає здатність усвідомлювати і бажати (ст.ст. 85, 88); 2) перебувала у стані повного алкогольного або наркотичного сп'яніння через непередбачений випадок чи непереборну силу (ч. 1 ст. 91, ст.ст. 93, 95); 3) глухоніма, котра не могла усвідомлювати і бажати через свою хворобу (ч. 1 ст. 96); 4) не досягла 14-річного віку (ст. 97). Згідно зі ст. 98 КК, для неповнолітніх віком від 14 до 18 років передбачається обов'язкове пом'якшення покарання [11].

Відзначаємо, що суб'єктний склад осіб, які вчиняють злочинні діяння, в різних європейських країнах помітно диференціюється: більшість країн як суб'єкт злочинного посягання розглядають тільки фізичних осіб, деякі країни (Польща, Франція, Бельгія, Угорщина, Данія, Нідерланди, Португалія, Румунія, Люксембург, Словенія, Фінляндія та інші) ввели кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Констатуємо, що у світовій практиці правового регулювання інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб склалося три базові моделі.

Перша модель ґрунтується на традиційній конструкції кримінальної відповідальності юридичних осіб, за якої юридична особа поряд з фізичною особою розглядається як самостійний суб'єкт злочину. Ця модель характерна для таких з розглянутих країн, як Нідерланди і Франція. Для компанії в цьому випадку можуть діяти як деякі або всі кримінально-правові заборони, передбачені для фізичних осіб, так і спеціальні норми, що передбачають кримінальну відповідальність виключно для юридичних осіб.

Друга модель кримінальної відповідальності юридичних осіб більшою мірою враховує принцип

винної відповідальності особи за вчинення злочину, і ґрунтується на визнанні фізичної особи єдиною можливим суб'єктом злочину. У разі ж участі юридичної особи в злочині, що здійснюється фізичною особою в її інтересах, юридична особа поряд з фізичною особою піддається кримінально-правовому впливу. Натепер ця модель введена в кримінальне законодавство таких країн, як Австрія, Іспанія.

Третя модель передбачає адміністративну відповідальність юридичних осіб за причетність до злочину (так звана «квазікримінальна відповідальність юридичних осіб»). Така модель нині існує в Республіці Болгарія, ФРН, Італії, Швеції [20].

Так, у КК *Нідерландів* щодо відповідальності юридичних осіб зазначено таке: «Якщо кримінальне правопорушення вчиняється юридичною особою, то за порушеною кримінальною справою можуть бути призначені покарання і вжиті заходи, наскільки це можливо, відповідно до закону щодо юридичної особи, або щодо тих, хто дав завдання вчинити це кримінальне правопорушення, і тих, хто керував такою протиправною поведінкою, або спільно щодо осіб, згаданих вище (ч. 2 ст. 51 КК) [7].

У *Франції* юридичні особи, за винятком Держави, підлягають кримінальній відповідальності у випадках, передбачених законом або регламентом, за злочинні діяння, вчинені на їхню користь органами або представниками юридичної особи. Кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає відповідальності фізичних осіб, які є виконавцями або учасниками тих самих діянь (ст. 121-2 КК Франції) [8]. Кримінальна відповідальність юридичних осіб настає за вчинення тих злочинних посягань, у яких КК Франції спеціально передбачив таку можливість. До таких, наприклад, належать: злочини проти людства, ненавмисні посягання на життя, посягання на недоторканність людини, приречення людини на небезпеку, незаконне поширення наркотиків, дискримінація, звідництво, проведення експериментів на людях, зазіхання на приватне життя, неправдивий донос, «комп'ютерні» злочини та проступки, всі види розкрадань, зловживання довірою, організація бойових груп, посягання на основоположні інтереси нації, тероризм, фальшивомонетництво та деякі інші.

Незважаючи на те, що КК *Польщі* закріплює кримінальну відповідальність лише фізичних осіб, у 2002 р. було запроваджено кримінальну відповідальність юридичних осіб. Проте польський законодавець відмовився прописувати кримінальну відповідальність юридичних осіб у тексті

Кримінального закону, обмежившись ухваленням окремого Закону про відповідальність колективних утворень за вчинення діянь, заборонених під загрозою кримінального покарання [21]. Вказаний закон передбачає відповідальність «колективних утворень» особливого характеру: вона не вважається кримінальною відповідальністю, хоча, згідно з положеннями КПК, рішення про визнання такої відповідальності виносяться судом у кримінальних справах. Закон передбачає застосування низки штрафних санкцій за вчинення таких діянь, як підкуп, зловживання впливом у корисливих цілях та відмивання коштів.

Подібну непослідовність ми можемо спостерігати у багатьох інших європейських країнах, наприклад Австрії, Угорщині, Чехії, Словаччині та ін.

Так, КК Австрії прямо не передбачає кримінальну відповідальність юридичних осіб, а говорить лише про фізичних осіб. Разом із тим у ньому зазначено, що якщо будь-яка юридична особа збагатилася за рахунок скоєння злочину фізичною особою або за рахунок майна, отриманого від злочину, то вона «засуджується до виплати грошової суми», що відповідає вартості безпідставного збагачення [9].

Якщо злочин пов'язаний з діяльністю юридичної особи або з представництвом іншої особи, то в такому випадку КК Іспанії уточнює правила притягнення до відповідальності (ст. 31 КК): «Той, хто діє як керівник де-факто чи де-юре або юридичної особи чи від імені або як представник іншої особи відповідає особисто, навіть якщо він підпадає під умови, властивості або відносини, наявність яких необхідна для визначення його як суб'єкта злочину, якщо під них підпадає організація або особа, від імені або як представник якої особа діє» [17].

У Фінляндії юридична особа підлягає кримінальній відповідальності, якщо фізична особа, обіймаючи посаду в органі управління компанії чи керуючи підприємством, вчинила злочин, сприяла вчиненню злочину чи не здійснила необхідних дій з метою недопущення протиправного діяння, яке вона могла б не вчиняти за умови здійснення наданих їй владних повноважень [22].

Згідно зі ст. 5 КК Бельгії, будь-яка юридична особа несе кримінальну відповідальність за правопорушення, пов'язані з досягненням її цілей або захистом її інтересів, а також за правопорушення, які були вчинені за рахунок її коштів. При цьому кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб, які вчинили ті самі дії або брали в них участь [23].

У ст. 135 КК Румунії передбачена можливість притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені для досягнення мети діяльності чи інших інтересів юридичної особи [2, с. 84-90].

Глава 5 КК Данії присвячена питанням кримінальної відповідальності юридичних осіб. Зокрема, у секції 26 КК Данії передбачена можливість притягнення організацій до кримінальної відповідальності за дії її працівників чи учасників. За порушення кримінального законодавства до них в основному застосовуються штрафи [15].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що за кримінальним правом європейських держав суб'єктами злочинного посягання і кримінальної відповідальності можуть бути і фізичні, і юридичні особи. Досягнення віку кримінальної відповідальності й осудність особи, яка вчинила злочинне посягання, є необхідними передумовами для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності в усіх зарубіжних державах.

Аналіз кримінального законодавства європейських держав свідчить про те, що з питання встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності відсутня єдність. У різних державах цей вік становить від 12 до 18 років. З проведеного порівняльного аналізу видно, що в кримінальному законодавстві держав континентальної Європи визначилися два підходи до встановлення віку кримінальної відповідальності – єдиний і диференційований. За єдиного підходу кримінальний закон чітко вказує, з якого певного віку особа підлягає кримінальній відповідальності повною мірою. Суть диференційованого підходу полягає в тому, що законодавець встановлює різні вікові категорії суб'єктів злочинного посягання, встановлюючи при цьому для кожної вікової групи певні злочинні діяння. У зв'язку з чим у разі досягнення певного віку за законом суб'єкту можуть бути вмінені тільки ті злочинні діяння, які вказані у вичерпному переліку.

У законодавстві європейських держав осудність суб'єкта злочинного посягання презюмується. У більшості держав Європи осудність термінологічно прирівняна до відповідальності (*responsibility*) і передбачає здоровий психічний стан особи, яка вчинила злочинне діяння, а також відсутність будь-яких інших обставин, що виключають можливість притягнення такої особи до кримінальної відповідальності.

Якщо КК України передбачив норму про обмежену осудність, відповідно до якої суд може призначити примусові заходи медичного характеру

особі, яка під час вчинення злочину через психічний розлад не могла повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними, то в європейських державах концепція обмеженої осудності поки не знайшла загального визнання. У деяких європейських державах (наприклад, Італії, Польщі, Франції, ФРН) законодавчо визнана можливість або необхідність пом'якшення судом покарання в разі вчинення особою злочинного діяння у стані обмеженої осудності. Водночас у деяких державах (наприклад, Австрії, Данії, Іспанії, Нідерландах) концепція обмеженої осудності відкидається законодавцем.

За законодавством більшості європейських держав (Бельгії, Польщі, Франції, Угорщини, Данії, Голландії, Португалії, Румунії, Люксембургу, Словенії, Фінляндії та інших) юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність. Діючі в зарубіжних державах концепції кримінальної відповідальності юридичних осіб можна звести до двох видів такої відповідальності:

1) пряма відповідальність юридичних осіб, коли юридична особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності незалежно від того, чи були встановлені і засуджені безпосередні виконавці злочину;

2) кримінальна відповідальність юридичних осіб за дії третіх осіб, коли юридична особа несе кримінальну відповідальність тільки за умови вчинення злочину представником або працівником цієї юридичної особи.

У зв'язку з чим узагальнює поняття суб'єкта злочинного посягання за законодавством європейських держав може бути представлено у такому вигляді: фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, встановленого законом і не страждає в момент скоєння злочинного посягання будь-яким психічним розладом або іншим захворюванням психіки, що позбавляє її здатності усвідомлювати або контролювати свої дії, а також юридична особа у разі дотримання умов, встановлених кримінальним законодавством.

Досвід держав континентальної правової сім'ї щодо правового визначення та закріплення поняття суб'єкта злочинного посягання слід врахувати в майбутньому реформуванні вітчизняної системи кримінального права.

Література

1. Вереша Р. Суб'єкт злочинного діяння за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Право України*. 2006. № 9. С. 137-143.

2. Гришук В.К., Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.

3. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

4. Яценко С.С. Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав. Київ : Дакор, 2013. 166 с.

5. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

6. Проект Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).

7. Penal Code of the Netherlands. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/document/nld/1881/penal_code_of_the_netherlands.html (дата звернення: 25.11.2022).

8. Кримінальний кодекс Французької Республіки. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2022-11-03/ (дата звернення: 25.11.2022).

9. Кримінальний кодекс Австрії. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/32/Austria_CC_1974_am122019_de.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

10. Criminal Code of the Republic of Bulgaria. URL: <https://www.derechos.org/intlaw/doc/bgr1.html> (дата звернення: 25.11.2022).

11. Кримінальний кодекс Італії. URL: https://europam.eu/data/mechanisms/FD/FD%20Laws/Italy/5.%20Penal%20Code%20of%201930_ITA,%20consolidated,%20last%20amended%202020.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

12. Головненков П.В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия – Strafgesetzbuch (StGB): Научно-практический комментарий и перевод текста закона, 2021. 489 с. URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

13. Criminal Code of the Czech Republic. URL: <https://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/Criminal%20Code%20of%20the%20Czech%20Republic.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).

14. Criminal Code of the Slovak Republic. URL: <https://www.derechos.org/intlaw/doc/svk1.html> (дата звернення: 25.11.2022).

15. Кримінальний кодекс Данії (Straffeloven). URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2021/1851> (дата звернення: 25.11.2022).

16. Кримінальний кодекс Швеції (Brottsbalk (1962:700)). URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700 (дата звернення: 25.11.2022).

17. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В.Л. Менчинського ; перекл. з ісп. О.В. Лішевської. Київ : ОВК, 2016. 284 с.

18. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В.Л. Менчинського ; перекл. з польск. В.С. Станіч. Київ : ОВК, 2016. 138 с.

19. Арямов А. А. Уголовное право зарубежных государств: краткий курс лекций. Москва : Юрлитинформ, 2016. 144 с.

20. Налуцишин В.В. Суб'єкт злочинного діяння за законодавством окремих держав Європейського Союзу. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права.* 2017. № 3. С. 282-295.

21. Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary / Офіційний сайт Сейму

Республіки Польща. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20021971661> (дата звернення: 25.11.2022).

22. Criminal Code of the Republic of Finland (1889, amended 2015) (English version). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/a4/Finland_CC_1889_am2015_en.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

23. Criminal Code of the Kingdom of Belgium (1867, as amended 2021) (in French). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/6e/BELG_CC_fr.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

Налуцишин В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та процесу
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова

Налуцишин В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова